

F. LEJA (Kraków)

Rozwartość i punkty ekstremalne zbioru

1. Definicje i przykłady

Funkcję, która każdemu elementowi E określonej rodziny zbiorów przypisuje pewną liczbę $f(E)$, nazywamy *funkcją zbioru*. W artykule niniejszym omówimy pewną funkcję zbioru, odgrywającą ważną rolę w analizie.

Niech $\mathcal{R}$ będzie dowolną przestrzenią metryczną, np. płaszczyzną albo przestrzenią trójwymiarową. Punkty tej przestrzeni będziemy oznaczali literami $p, q, \dots$, a odległość dwóch punktów p i q przez $|pq|$. Niech będzie dana funkcja ciągła $\omega(p, q)$, określona dla każdej pary punktów p i q danej przestrzeni i spełniająca dla dowolnych p i q następujące warunki:

$$\omega(p, q) = 0, \quad \omega(p, q) \geq 0, \quad \omega(p, q) = \omega(q, p).$$

Funkcja $\omega(p, q)$ jest więc symetryczna względem swoich zmiennych, przyjmuje wartości nieujemne i równa się zeru, gdy $p = q$. Przykładem takiej funkcji jest odległość $|pq|$ lub pole trójkąta $|Opq|$ o ustalonym wierzchołku O . Podobnie funkcja określona wzorem

$$\omega(p, q) = \begin{cases} e^{-1/|pq|} & \text{dla } p \neq q, \\ 0 & \text{dla } p = q \end{cases}$$

spełnia powyższe warunki.

Obierzmy w przestrzeni $\mathcal{R}$ dla dowolnej liczby naturalnej n układ $n+1$ punktów

$$(1) \quad p_0, p_1, \dots, p_n,$$

który dla krótkości będziemy oznaczali jedną literą $p^{(n)}$, i utwórzmy następujące iloczyny:

$$(2) \quad V(p^{(n)}) = V(p_0, p_1, \dots, p_n) = \prod_{0 \leq j < k \leq n} \omega(p_j, p_k),$$

$$(3) \quad \Delta_j(p^{(n)}) = \prod_{\substack{k=0 \\ k \neq j}}^n \omega(p_j, p_k) \quad (j = 0, 1, \dots, n),$$

z których pierwszy zawiera $\binom{n+1}{2} = \frac{n(n+1)}{2}$ czynników, a drugi n czynników. Gdy $n=1$, ilość czynników redukuje się do 1, mianowicie

$$V(p^{(1)}) = \omega(p_0, p_1), \quad \Delta_0(p^{(1)}) = \Delta_1(p^{(1)}) = \omega(p_0, p_1),$$

a gdy $n > 1$, między iloczynami (2) i (3) zachodzą związki

$$(4) \quad [V(p^{(n)})]^2 = \Delta_0 \Delta_1 \dots \Delta_n, \quad \text{gdzie} \quad \Delta_j = \Delta_j(p^{(n)}),$$

$$(5) \quad V(p^{(n)}) = \Delta_j V(p_0, \dots, p_{j-1}, p_{j+1}, \dots, p_n) \quad (j = 0, 1, \dots, n).$$

Niech E będzie dowolnym zbiorem zwartym punktów przestrzeni $\mathcal{R}$, tj. zbiorem zawierającym wszystkie swe punkty skupienia. Gdy układ (1) zmienia się w E , iloczyn (2) pozostaje ograniczony i osiąga pewne maksimum. Oznaczmy to maksimum przez

$$(6) \quad V_n = V_n(E) = \max_{p^{(n)} \in E} V(p^{(n)})$$

i niech

$$(7) \quad q^{(n)} = \{q_{0n}, q_{1n}, \dots, q_{nn}\}$$

będzie takim układem punktów zbioru E , dla którego

$$(8) \quad V_n = V_n(E) = V(q^{(n)}).$$

Układ (7) spełniający warunek (8) nazwijmy n -tym układem punktów ekstremalnych zbioru E względem funkcji tworzącej $\omega(p, q)$. Dla każdego $n=1, 2, \dots$ istnieje co najmniej jeden układ ekstremalny. Wykażemy, że ciąg

$$(9) \quad v_n = \sqrt[s]{V_n(E)}, \quad \text{gdzie} \quad s = \binom{n+1}{2} \quad (n=1, 2, \dots),$$

jest zawsze zbieżny¹⁾.

Dowód. Oznaczmy punkty układu ekstremalnego (7) krócej

$$q^{(n)} = \{q_0, q_1, \dots, q_n\}.$$

Gdy $n > 1$, na mocy wzoru (5)

$$V_n = \Delta_j(q^{(n)}) V(q_0, \dots, q_{j-1}, q_{j+1}, \dots, q_n) \leq \Delta_j V_{n-1} \quad (j = 0, 1, \dots, n).$$

Mnożąc te $n+1$ nierówności stronami otrzymujemy

$$V_n^{n+1} \leq \Delta_0 \Delta_1 \dots \Delta_n V_{n-1}^{n+1}, \quad \text{gdzie} \quad \Delta_j = \Delta_j(q^{(n)}),$$

¹⁾ Jeśli $\omega(p, q)$ nazwiemy „odległością” punktów p i q , to wyraz v_n jest średnią geometryczną wszystkich wzajemnych odległości punktów n -tego układu ekstremalnego (7).

a więc na mocy (4) i (8) $V_n^{n+1} \leq V_n^2 V_{n-1}^{n+1}$, skąd, gdy $V_n \neq 0$, wówczas $V_n^{n-1} \leq V_{n-1}^{n+1}$; zatem

$$V_n^{2/n(n+1)} \leq V_{n-1}^{2/n(n-1)}.$$

Nierówność ta jest oczywiście spełniona także w przypadku $V_n = 0$; zatem ciąg (9) jest nierosnący, a ponieważ wyrazy jego są nieujemne, więc istnieje granica

$$(10) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} v_n = v(E).$$

Granica $v(E)$ zależy oczywiście od funkcji ω . Nazywamy ją *rozwartością zbioru E względem funkcji ω* i oznaczamy dokładniej przez

$$v(E, \omega).$$

Rozwartość jest określona w rodzinie zbiorów zwartych (domkniętych i ograniczonych, gdy przestrzeń jest euklidesowa) i ma wartości nieujemne.

PRZYKŁAD 1. Niech $\mathcal{R}$ będzie płaszczyzną, funkcja ω zaś odlegością $|pq|$ punktów p i q . Wówczas rozwartość

$$(11) \quad v(E, |pq|)$$

nosi nazwę *płaskiej średnicy pozaskończzonej* zbioru E .

Obliczmy tę rozwartość dla okręgu K o środku w początku współrzędnych i promieniu $r > 0$. Iloczyn (2) jest największy, gdy punkty (1) są wierzchołkami wieloboku foremego W wpisanego w dany okrąg, czyli pierwiastkami równania

$$z^{n+1} - r^{n+1} = 0.$$

Oznaczając te pierwiastki przez $z_0, z_1, \dots, z_n$ otrzymujemy

$$z^{n+1} - r^{n+1} = (z - z_0)(z - z_1) \dots (z - z_n).$$

Jedną z liczb z_k równa się r . Przyjmując $z_0 = r$ otrzymujemy

$$\frac{z^{n+1} - r^{n+1}}{z - r} = (z - z_1) \dots (z - z_n).$$

Niech Δ_k oznacza iloczyn odległości wierzchołka z_k od pozostałych wierzchołków wieloboku W . Gdy zmienna z dąży do r , lewa strona poprzedniej tożsamości dąży do pochodnej funkcji $z^{n+1} - r^{n+1}$ w punkcie $z = r$, tj. do $(n+1)r^n$, moduł zaś prawej strony dąży do Δ_0 , a zatem

$$\Delta_0 = (n+1)r^n.$$

Ze względu na symetrię jest $\Delta_0 = \Delta_1 = \dots = \Delta_n$, a więc na mocy wzoru (4)

$$V_n^2 = [(n+1)r^n]^{n+1},$$

skąd

$$V_n^{2/n(n+1)} = r \sqrt[n]{n+1}.$$

Ciąg ten dąży do r , zatem

$$v(K, |pq|) = r.$$

Płaska średnica pozaskończona okręgu równa się więc promieniowi okręgu²⁾.

Można dowieść (dowód nie jest prosty), że płaska średnica pozaskończona odcinka o długości d równa się $d/4$.

PRZYKŁAD 2. Niech $\mathcal{R}$ będzie płaszczyzną lub przestrzenią dwóch zmiennych zespolonych x i y i niech

$$\omega(p, q) = \frac{1}{2} |x_1 y_2 - y_1 x_2|,$$

gdzie x_1, y_1 są współrzędnymi punktu p , a x_2, y_2 — współrzędnymi punktu q . Funkcja $\omega(p, q)$ nosi nazwę *odległości trójkątowej* punktów p i q względem punktu O i gdy $\mathcal{R}$ jest płaszczyzną, przedstawia pole trójkąta o wierzchołkach O, p, q , gdzie O jest początkiem układu współrzędnych. Rozwartość

$$(12) \quad v(E, |Opq|)$$

nazywamy *rozwartością trójkątową* zbioru E względem punktu O . Można wykazać³⁾, że rozwartość trójkątowa odcinka łączącego punkty A i B równa się czwartej części pola trójkąta OAB .

PRZYKŁAD 3. Niech $\mathcal{R}$ będzie przestrzenią trójwymiarową. Oznaczmy przez $\{pq\}$ funkcję określoną wzorami

$$(13) \quad \{pq\} = e^{-1/|pq|}, \quad \text{gdy } p \neq q \quad \text{i} \quad \{pq\} = 0, \quad \text{gdy } p = q,$$

i niech $q_0, q_1, \dots, q_n$ będzie n -tym układem punktów ekstremalnych zbioru E względem tej funkcji. W myśl wzoru (9)

$$v_n(E) = e^{-h_n} \quad (n=1, 2, \dots),$$

gdzie h_n wyraża się wzorem

$$(13') \quad h_n = \frac{2}{n(n+1)} \sum_{0 \leq j < k \leq n} \frac{1}{|q_j q_k|}.$$

Rozwartość

$$(14) \quad v(E, \{pq\})$$

²⁾ Podobnie średnica pozaskończona tarczy kołowej równa się promieniowi, co nie trudno dowieść.

³⁾ Ottenbreit [1], str. 100.

jest zawsze mniejsza od 1. Istotnie, jeśli średnicę zwykłą zbioru E oznaczymy przez M , to $|q_j q_k| \leq M$, dla $j, k = 0, 1, \dots, n$, a więc

$$\frac{1}{|q_j q_k|} \geq \frac{1}{M}, \quad \text{skąd} \quad h_n \geq \frac{1}{M};$$

wobec tego

$$v_n(E) \leq e^{-1/M}, \quad \text{a stąd} \quad v(E, \{pq\}) \leq e^{-1/M} < 1.$$

Ze zbieżności ciągu (9) wynika, że ciąg $\{h_n\}$ dąży do granicy skończonej lub nieskończonej. Jeżeli $h_n \rightarrow \infty$, to $v(E, \{pq\}) = 0$.

Można dowieść, że rozwartość (14) okręgu o promieniu dowolnie wielkim (i podobnie rozwartość dowolnego odcinka) równa się zeru. Natomiast rozwartość (14) tarczy kołowej o promieniu r dowolnie małym jest dodatnia i wyraża się wzorem

$$e^{-\sqrt[3]{\pi/2}}$$

Dowód tego wzoru nie jest prosty⁴⁾. Rozwartość kuli o promieniu r równa się $e^{-1/r}$.

Uwaga. Pojęcie średnicy pozaskończonej zbioru wprowadził w 1923 r. Fekete [3]. Pojęcie rozwartości zbioru — najpierw jako rozwartości trójkątowej, a następnie w postaci najogólniejszej — powstało później — [4a], [4b].

2. Własności ogólne rozwartości

I. *Rozwartość jest funkcją niemalejącą zbioru*, czyli dla każdych dwóch zbiorów E_1 i E_2 zachodzi przy dowolnej funkcji tworzącej ω nierówność

$$v(E_2, \omega) \geq v(E_1, \omega), \quad \text{gdy} \quad E_2 \supset E_1.$$

Wynika to bezpośrednio z definicji, bo w myśl wzoru (6) $V_n(E_2) \geq V_n(E_1)$ dla $n = 1, 2, \dots$

II. *Rozwartość zbioru skończonego jest zawsze równa zeru*. Jeżeli bowiem zbiór E składa się z p elementów i $n > p$, to nie wszystkie punkty układu ekstremalnego (7) są różne; zatem $V_n(E) = 0$ dla $n > p$, a więc ciąg (9) dąży do zera. Co więcej:

⁴⁾ Polya i Szegö, [2]. Wielkość

$$d(E) = \left[\ln \frac{1}{v(E, \{p, q\})} \right]^{-1}$$

nosi nazwę *przestrzennej średnicy pozaskończonej* (lub *pojemności*) zbioru E . Dla tarczy kołowej K o promieniu r jest $d(K) = \sqrt[3]{2/\pi}$.

Rozwartość $v(E, \omega)$ każdego zbioru przeliczalnego przy dowolnej funkcji tworzącej ω równa się zeru.

Własność tę wykazała Ottenbreit [1]; dowód nie jest prosty. Wykażemy jednak, że:

Jeżeli zbiór E zawiera dowolnie mały łuk C , to rozwartość $v(E, |pq|)$ jest dodatnia.

Dowód. Niech a i b będą dwoma różnymi punktami łuku C na płaszczyźnie. Połączmy te punkty odcinkiem l i podzielmy l na n równych części punktami

$$a = a_0, a_1, \dots, a_n = b,$$

następującymi po sobie w wypisanym porządku. Niech prostopadła do l w punkcie a_k przecina łuk C w punkcie z_k dla $k=0, 1, \dots, n$. Wówczas

$$|z_j - z_k| \geq |a_j - a_k| = \frac{|b-a|}{n} |j-k|.$$

Wielkość $V_n(E)$ spełnia oczywiście nierówność

$$V_n(E) \geq \prod_{0 \leq j < k \leq n} |z_j - z_k|.$$

Wyrazy ciągu (9) spełniają zatem nierówność

$$v_n^{n(n+1)} \geq \prod_{0 \leq j < k \leq n} |z_j - z_k|^2 \geq \prod_{j=0}^n \prod_{\substack{k=0 \\ k \neq j}}^n |a_j - a_k| = \prod_{j=0}^n [j!(n-j)! \left(\frac{|b-a|}{n}\right)^n].$$

W myśl wzoru Stirlinga $k! > e^{-k} k^k$, a więc

$$j!(n-j)! > e^{-nj} (n-j)^{n-j} \geq e^{-n} \left(\frac{n}{2}\right)^n;$$

zatem

$$v_n^{n(n+1)} > \prod_{j=0}^n e^{-n} \left(\frac{n}{2}\right)^n \left(\frac{|b-a|}{n}\right)^n = \left(\frac{|b-a|}{2e}\right)^{n(n+1)},$$

skąd

$$v_n \geq \frac{|b-a|}{2e}.$$

Przechodząc do granicy dla $n \rightarrow \infty$ otrzymamy

$$v(E, |pq|) \geq \frac{|b-a|}{2e} > 0,$$

czego należało dowieść.

Jednakże rozwartość trójkątowa $v(E, |Opq|)$ może być równa zeru choć zbiór E zawiera pewien łuk. Z przykładu 2 wiemy, że rozwartość

trójkątowa odcinka AB równa się czwartej części pola trójkąta OAB ; pole to równa się zeru, gdy odcinek AB lub jego przedłużenie przechodzi przez punkt O . Podobnie można dowieść, że rozwartość $v(E, \{pq\})$ równa się zeru, gdy E jest odcinkiem lub okręgiem.

III. Rozwartość $v(E, |pq|)$ jest niezmiennikiem przesunięć i obrotów, czyli $v(E', |pq|) = v(E, |pq|)$, gdzie E' jest zbiorem powstałym ze zbioru E przez przesunięcie lub obrót. Przesunięcia bowiem i obroty nie zmieniają wzajemnej odległości punktów, wielkość zaś $v(E, |pq|)$ zależy tylko od odległości. Podobnie rozwartość trójkątowa $v(E, |Opq|)$ jest niezmiennikiem obrotów dokoła punktu O ; nie jest jednak niezmiennikiem przesunięć ani obrotów dokoła punktu różnego od O . Ogólnie:

Jeżeli $p' = \varphi(p)$ jest przekształceniem wzajemnie jednoznacznymsprzestrzeni R w siebie o tej własności, że

$$\omega[\varphi(p), \varphi(q)] = \omega(p, q),$$

i jeżeli $E' = \varphi(E)$, to

$$v(E', \omega) = v(E, \omega).$$

IV. Oznaczmy przez $\max_j \Delta_j(p^{(n)})$ największy z $n+1$ iloczynów (3), a przez $\Delta_n = \Delta_n(E)$ kres górny tych maksimów, gdy układ $p^{(n)}$ zmienia się w zbiorze E

$$(15) \quad \Delta_n = \sup_{p^{(n)} \in E} \{ \max_j \Delta_j(p^{(n)}) \} \quad (n=1, 2, \dots).$$

Niech $p_1, p_2, \dots, p_n$ będą dowolnie ustalonymi punktami przestrzeni $\mathcal{R}$. Iloczyn

$$(16) \quad R(p; p_1, \dots, p_n) = \prod_{k=1}^n \omega(p, p_k)$$

jest funkcją zmiennej p ciągłą w zbiorze E , osiąga więc w tym zbiorze pewne maksimum zależne od punktów $p_1, p_2, \dots, p_n$. Oznaczmy

$$(17) \quad R_n = \inf_{p_k} \{ \max_{p \in E} R(p; p_1, \dots, p_n) \}$$

kres dolny tych maksimów, gdy punkty $p_1, p_2, \dots, p_n$ zmieniają się dowolnie w przestrzeni $\mathcal{R}$. Ciągi (15) i (17) są ściśle związane ze zbiorem E i funkcją $\omega(p, q)$ i pozostają w bliskim związku z rozwartością $v(E, \omega)$, mianowicie:

Ciągi $\{\sqrt[n]{\Delta_n}\}$ i $\{\sqrt[n]{R_n}\}$ są zawsze zbieżne; pierwszy ciąg dąży do rozwartości $v(E, \omega)$, drugi do granicy nie większej od $v(E, \omega)$, czyli

$$(18) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{\Delta_n} = v(E, \omega),$$

$$(19) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{R_n} = r(E, \omega) \leq v(E, \omega).$$

Wykażemy drugą część tego twierdzenia⁵⁾. W myśl określenia (17) dla każdych dwóch liczb naturalnych μ i ν i każdej liczby $\varepsilon > 0$ istnieją w przestrzeni $\mathcal{R}$ takie dwa układy punktów $a_1, a_2, \dots, a_\mu$ i $b_1, b_2, \dots, b_\nu$, że

$$R_\mu + \varepsilon > \max_{p \in E} R(p; a_1, a_2, \dots, a_\mu) \quad \text{i} \quad R_\nu + \varepsilon > \max_{p \in E} R(p; b_1, b_2, \dots, b_\nu).$$

Ponieważ

$$\max_{p \in E} \left[\prod_{i=1}^{\mu} \omega(p, a_i) \prod_{j=1}^{\nu} \omega(p, b_j) \right] \leq \left[\max_{p \in E} \prod_{i=1}^{\mu} \omega(p, a_i) \right] \left[\max_{p \in E} \prod_{j=1}^{\nu} \omega(p, b_j) \right],$$

więc $R_{\mu+\nu} \leq (R_\mu + \varepsilon)(R_\nu + \varepsilon)$, skąd przechodząc do granicy dla $\varepsilon \rightarrow 0$ otrzymujemy

$$R_{\mu+\nu} \leq R_\mu R_\nu.$$

Istnienie granicy (19) wynika z tych nierówności i ze znanego lematu [4e]:

Ciąg $\{\sqrt[n]{a_n}\}$ jest zbieżny, jeżeli ciąg $\{a_n\}$ ma wyrazy nieujemne i spełnia warunek $a_{\mu+\nu} \leq a_\mu a_\nu$ dla $\mu, \nu = 1, 2, \dots$

Aby wykazać nierówność $r(E, \omega) \leq v(E, \omega)$, utwórzmy iloczyny $\Delta_j = \Delta_j(q^{(n)})$, $j = 0, 1, \dots, n$, odpowiadające układowi ekstremalnemu $q^{(n)} = \{q_0, q_1, \dots, q_n\}$ i przyjmijmy, że

$$(20) \quad \Delta_0 \leq \Delta_1 \leq \dots \leq \Delta_n,$$

więc na mocy (4)

$$(21) \quad \Delta_0^{n+1} \leq \Delta_0 \Delta_1 \dots \Delta_n = V_n^2.$$

Lecz

$$(22) \quad R_n \leq \max_{p \in E} \prod_{k=1}^n \omega(p, q_k) = \Delta_0,$$

więc

$$\sqrt[n]{R_n} \leq V_n^{2/n(n+1)} = v_n.$$

Przechodząc do granicy dla $n \rightarrow \infty$ otrzymujemy $r(E, \omega) \leq v(E, \omega)$, c.b.d.o.

Nazwijmy *lemniskatą n -tego stopnia o ogniskach $p_1, p_2, \dots, p_n$ i promieniu $r > 0$* zbiór punktów p przestrzeni $\mathcal{R}$ spełniających równanie

$$(23) \quad \prod_{k=1}^n \omega(p, p_k) = r^n.$$

Zbiór punktów spełniających nierówność $\prod_{k=1}^n \omega(p, p_k) < r^n$ nazwijmy *wnętrzem* tej lemniskaty. Jeśli kres (17) jest osiągnięty, to istnieje lemniskata

⁵⁾ Dowód pierwszej części jest nieco dłuższy, zob. Leja [4b].

n -tego stopnia o najmniejszym promieniu $r_n = \sqrt[n]{R_n}$, pokrywająca zbiór E ⁶⁾. Twierdzenie to orzeka, że ciąg promieni $\{r_n\}$ dąży do określonej granicy $r(E, \omega)$. Granicę tę nazywamy *promieniem zbioru E względem funkcji ω* .

Zauważmy, że na mocy nierówności (21) i (22)

$$(24) \quad \sqrt[n]{R_n} \leq \sqrt[n]{\Delta_0(q^{(n)})} \leq V_n^{2/n(n+1)}$$

i że wyrazy skrajne tej nierówności dążą ze wzrostem n do $r(E, \omega)$ i $v(E, \omega)$. Jeżeli więc $r(E, \omega) = v(E, \omega)$, to istnieje również granica

$$(25) \quad \lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{\Delta_0(q^{(n)})} = v(E, \omega).$$

3. Niektóre zastosowania rozwartości i punktów ekstremalnych

Ograniczymy się do podania trzech ogólnych przykładów.

I. Niech E będzie zbiorem punktów (ograniczonym i domkniętym) na płaszczyźnie liczb zespolonych. Dopelnienie tego zbioru do płaszczyzny domkniętej (tzn. zawierającej punkt ∞) jest albo jednym obszarem nieograniczonym, albo sumą obszarów rozłącznych, z których jeden jest nieograniczony.

Oznaczmy ten ostatni obszar przez D , a jego brzeg przez B . Zbiór B pokrywa się ze zbiorem E lub jest jego częścią. Niech

$$(26) \quad q_{0n}, q_{1n}, \dots, q_{nn} \quad (n = 1, 2, \dots)$$

będzie n -tym układem punktów ekstremalnych zbioru E względem funkcji $\omega(p, q) = |pq|$ ⁷⁾ i niech E_0 będzie zbiorem punktów skupienia wszystkich układów ekstremalnych⁸⁾. Utwórzmy wielomian

$$(27) \quad W_n(z) = (z - q_{1n})(z - q_{2n}) \dots (z - q_{nn}).$$

Wielomian ten spełnia w każdym punkcie zbioru E nierówność $|W_n(z)| \leq |W_n(q_{0n})|$ na mocy definicji układu ekstremalnego. Gdyby bowiem w pewnym punkcie $z = q'_0 \in E$ było

$$|(q'_0 - q_{1n})(q'_0 - q_{2n}) \dots (q'_0 - q_{nn})| > |(q_{0n} - q_{1n})(q_{0n} - q_{2n}) \dots (q_{0n} - q_{nn})|,$$

to mnożąc obie strony tej nierówności przez $V(q_{1n}, q_{2n}, \dots, q_{nn})$ otrzy-

⁶⁾ Czyli zbiór E leży wewnątrz lub na tej lemniskacie.

⁷⁾ Punkty ekstremalne zbioru E są jednocześnie punktami ekstremalnymi brzegu B i na odwrót, co wynika z zasady maksimum.

⁸⁾ Czyli zbiorem punktów skupienia wszystkich ciągów $\{q_{k_n n}\}$, gdzie k_n jest dowolną liczbą całkowitą, spełniającą nierówność $0 \leq k_n \leq n$.

malibyśmy $V(q'_0, q_{1n}, \dots, q_{nn}) > V(q_{0n}, q_{1n}, \dots, q_{nn})$, co jest sprzeczne z założeniem. Można dowieść⁹⁾, że:

Jeżeli rozwartość $v(E) = v(E, |pq|)$ jest dodatnia, to na całej płaszczyźnie otwartej poza zbiorem B istnieje granica skończona

$$(28) \quad \sqrt[n]{|W_n(z)|} \rightarrow \Phi(z),$$

a w obszarze D zachodzi nierówność $\Phi(z) > v(E)$, w punktach zaś nie należących do $D+B$ (jeśli takie istnieją) $\Phi(z)$ stale równa się $v(E)$.

Funkcja $\ln(\Phi(z)/v(E))$ jest harmoniczna poza zbiorem B i w obszarze D redukuje się do funkcji Greena tego obszaru z biegunem w nieskończoności.

W przypadku, gdy obszar D jest jednospójny, funkcje

$$(29) \quad \sqrt[n]{W_n(z)} \quad (n=1, 2, \dots)$$

są analityczne i jednoznaczne wewnątrz D . Jeżeli wartość pierwiastka jest ustalona tak, by stosunek $\sqrt[n]{W_n(z)}/z$ dążył do 1, gdy $z \rightarrow \infty$, to ciąg (29) jest zbieżny wewnątrz D do funkcji analitycznej $\varphi(z)$, której odwrotność

$$(30) \quad w = \frac{1}{\varphi(z)}$$

odwzorowuje konformicznie¹⁰⁾ obszar D na koło $|w| < r$ o promieniu $r=1/v(E)$. Oczywiście $|\varphi(z)| = \Phi(z)$.

Jeżeli rozwartość $v(E)$ równa się zeru, to granica (28) może nie istnieć¹¹⁾.

II. Niech E będzie zbiorem punktów w przestrzeni $\mathcal{R}$ dwóch zmiennych x i y (rzeczywistych lub zespolonych) i niech punkty (26) tworzą układ ekstremalny zbioru E względem odległości trójkątowej $|Opq|$, gdzie O jest początkiem układu współrzędnych. Oznaczmy współrzędne punktu q_{kn} przez (x_k, y_k) i utwórzmy wielomian jednorodny n -go stopnia zmiennych x i y

$$W_n(x, y) = \prod_{k=1}^n \left[\frac{1}{2} (xy_k - yx_k) \right].$$

Oznaczmy dalej przez $\delta_n(p)$ najmniejszą z odległości trójkątowych

⁹⁾ Leja [4c].

¹⁰⁾ Odwzorowanie obszaru na inny obszar nazywamy *konformicznym*, gdy jest wzajemnie jednoznaczne i ciągle oraz nie zmienia kątów między krzywymi, ani zwrotu tych kątów.

¹¹⁾ Leitner [5].

$|Opq_{kn}|$ ($k=0,1,\dots,n$), gdzie p jest ustalonym punktem przestrzeni $\mathcal{R}$. Można dowieść¹²⁾, że:

Jeżeli rozwartość trójkątowa $v(E, |Opq|)$ zbioru E jest dodatnia, to w każdym punkcie $p(x,y)$ przestrzeni $\mathcal{R}$ spełniającym warunek $\delta_n(p) \geq c/n^2$, gdzie c jest dowolną stałą różną od zera, istnieje granica

$$(31) \quad \sqrt[n]{|W(x,y)|} \rightarrow \Phi(x,y).$$

Funkcja $\Phi(x,y)$ zależy oczywiście od zbioru E i ma interesujące własności. Pozwala ona oszacować obszar jednostajnej zbieżności wszystkich szeregów postaci

$$\sum_{n=0}^{\infty} P_n(x,y), \quad \text{gdzie } P_n(x,y) = a_{n0}x^n + a_{n-1,1}x^{n-1}y + \dots + a_{0n}y^n,$$

których wyrazy są wspólnie ograniczone na zbiorze E .

III. Niech E będzie zbiorem punktów przestrzeni trójwymiarowej i niech punkty (26) tworzą układ ekstremalny zbioru E względem funkcji tworzącej (13). Dowodzi się¹³⁾, że gdy rozwartość $v(E, \{pq\})$ jest dodatnia, wówczas ciąg

$$(32) \quad H_n(p) = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \frac{1}{|pq_{kn}|}$$

jest, poza zbiorem E , zbieżny do pewnej funkcji harmonicznej trzech zmiennych $H(p) = H(x,y,z)$, która ma wiele interesujących własności.

4. Problematy

1. Niech $\mathcal{R}$ będzie płaszczyzną liczbową. Wiemy ze wzoru (19), że promień $r(E, \omega)$ zbioru jest nie większy od rozwartości $v(E, \omega)$. Fekete dowiódł¹⁴⁾, że jeżeli funkcją tworzącą $\omega(p,q)$ jest odległość $|p-q|$, to zachodzi równość

$$(33) \quad r(E, \omega) = v(E, \omega).$$

Niech $a_1, a_2, \dots, a_k$ będą dowolnymi punktami płaszczyzny (liczbami zespolonymi), a $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_k$ dowolnymi liczbami rzeczywistymi. Oznaczmy przez $u(z)$ funkcję określoną wzorem

$$u(z) = (z - a_1)^{\alpha_1} (z - a_2)^{\alpha_2} \dots (z - a_k)^{\alpha_k}.$$

¹²⁾ Leja [4d].

¹³⁾ Górski [6].

¹⁴⁾ Dowód znajduje się w pracy Ottenbreit [1], str. 49.

Zbadać, czy równość (33) zachodzi w przypadku, gdy funkcja tworząca ma postać

$$\omega(p, q) = \frac{|p - q|}{|u(p)u(q)|}.$$

Należy przy tym założyć, że zbiór E (domknięty i ograniczony) nie zawiera punktów $a_1, a_2, \dots, a_k$.

2. Z nierówności (24) wynika, że gdy zachodzi równość (33), to ciąg

$$(34) \quad \sqrt[n]{\Delta_0(q^{(n)})} \quad (n = 1, 2, \dots)$$

dąży do rozwartości $v(E, \omega)$. Wykazać, że ciąg ten zawsze dąży do $v(E, \omega)$ lub podać przykład takiej funkcji tworzącej i takiego zbioru E na płaszczyźnie lub w dowolnej innej przestrzeni $\mathcal{R}$, dla którego ciąg (34) nie dąży do $v(E, \omega)$ (a więc albo jest rozbieżny, albo dąży do granicy mniejszej od $v(E, \omega)$). Przykład taki nie jest znany.

3. Wiadomo, że gdy przestrzeń $\mathcal{R}$ jest płaszczyzną i $\omega(p, q) = |pq|$, to dla każdego zbioru nieskończonego E istnieje dokładnie jedna lemniskata n -go stopnia (23), pokrywająca dany zbiór i mająca najmniejszy promień¹⁵⁾.

Wykazać, że twierdzenie to pozostaje prawdziwe, gdy $\mathcal{R}$ jest przestrzenią trójwymiarową i $\omega(p, q) = |pq|$ ¹⁶⁾.

4. Niech $\mathcal{R}$ będzie przestrzenią trójwymiarową, E tarczą kołową o promieniu 1, a

$$(35) \quad q^{(n)} = \{q_0 q_1 \dots q_n\}$$

układem punktów ekstremalnych tej tarczy względem funkcji tworzącej (13). Punkty (35) są więc tak rozłożone na tarczy, żeby wyrażenie

$$h_n = \frac{2}{n(n+1)} \sum_{0 \leq j < k \leq n} \frac{1}{|q_j q_k|}$$

było najmniejsze. Dla małych wartości n wszystkie punkty $q_0, q_1, \dots, q_n$ leżą na brzegu tarczy i są wierzchołkami wieloboku foremnego wpisanego w tarczę. Niech n_1 będzie taką liczbą naturalną, że układ $q^{(n_1)}$ leży na brzegu tarczy, natomiast nie cały układ $q^{(n_1+1)}$ leży na brzegu.

Znaleźć liczbę n_1 oraz rozłożenie punktów układu $q^{(n_1+1)}$ i $q^{(n_1+2)}$.

¹⁵⁾ Równanie tej lemniskaty ma postać $|C_n(z)| = r^n$, gdzie $C_n(z) = (z - c_1)(z - c_2) \dots (z - c_n)$ jest wielomianem Czebyszewa dla zbioru E , a r^n oznacza maksimum modułu tego wielomianu dla $z \in E$.

¹⁶⁾ Dla $n=2$ twierdzenie jest prawdziwe i dowód jest prosty. Nie wiadomo, czy jest prawdziwe dla $n \geq 3$.

5. Niech $\mathcal{R}$ będzie płaszczyzną liczbową, $p^{(n)} = \{p_0, p_1, \dots, p_n\}$, układem $n+1$ punktów zbioru E , a $u_{jk} = u_{jk}(z, p^{(n)})$ funkcją określoną wzorami:

$$u_{jk} = \frac{z - p_k}{p_j - p_k} \quad \text{dla } j \neq k, \quad u_{jk} = 1 \quad \text{dla } j = k.$$

Oznaczmy przez $A_n(z)$, $B_n(z)$, $C_n(z)$ i $D_n(z)$ odpowiednio kresy dolne iloczynów¹⁷⁾

$$A(z; p^{(n)}) = \prod_{j=0}^n \prod_{k=0}^n |u_{jk}|, \quad B(z; p^{(n)}) = \max_{(j)} \prod_{k=0}^n |u_{jk} u_{kj}|,$$

$$C(z; p^{(n)}) = \max_{(j)} \prod_{k=0}^n |u_{jk}|, \quad D(z; p^{(n)}) = \max_{(j)} \prod_{k=0}^n |u_{kj}|,$$

gdzie układ $p^{(n)}$ zmienia się dowolnie w zbiorze E .

Wiadomo¹⁸⁾, że gdy rozwartość $v(E, |pq|)$ jest dodatnia, to ciągi

$$\sqrt[n(n+1)]{A_n(z)}, \quad \sqrt[2n]{B_n(z)}, \quad \sqrt[n]{C_n(z)}, \quad \sqrt[n]{D_n(z)} \quad (n = 1, 2, \dots)$$

są zbieżne na całej płaszczyźnie do pewnych funkcji

$$A(z), \quad B(z), \quad C(z), \quad D(z)$$

i że $A(z) \equiv B(z)$. Dowieść, że zachodzą równości $A(z) = C(z) = D(z)$ lub że co najmniej jedna z nich jest fałszywa¹⁹⁾.

Prace cytowane

[1] W. Ottenbreit, *Metody obliczania średnic pozaskończonych i rozwartości zbiorów*, Dodatek do Annales de la Soc. Pol. de Math. 23 (1950) str. 1-104.

[2] G. Pólya und G. Szegö, *Über den transfiniten Durchmesser (Kapazitätskonstante) von ebenen und räumlichen Punktmengen*, Journal für Math. 165 (1931), str. 4-49.

[3] M. Fekete, *Über die Verteilung der Wurzeln bei gewissen algebraischen Gleichungen mit ganzzahligen Koeffizienten*, Math. Zeitschrift 17 (1923), str. 228-249.

[4a] F. Leja, *Sur l'existence du domaine de convergence des séries de polynômes homogènes*, Bulletin de l'Académie Polonaise des Sc. et des Lettres, Série A (1933), str. 453-461.

[4b] — *Une généralisation de l'écart et du diamètre transfini d'un ensemble*, Annales de la Soc. Pol. de Math. 22 (1949), str. 35-42.

[4c] — *Sur les suites de polynômes, les ensembles fermés et la fonction de Green*, Annales de la Soc. Pol. de Math. 12 (1933), str. 57-71.

¹⁷⁾ $\max_j$ oznacza największy z iloczynów, gdy wskaźnik j przebiega wartości $0, 1, \dots, n$.

¹⁸⁾ Zob. Leja [4c], [4f] i [4g].

¹⁹⁾ Problem ten był ogłoszony ([4h]), lecz nie został rozwiązany.

[4d] — *Sur une classe de fonctions homogènes et les séries de Taylor des fonctions de deux variables*, Annales de la Soc. Pol. de Math. 22 (1950), str. 245-268.

[4e] — *Rachunek różniczkowy i całkowy*, Warszawa 1954, str. 107.

[4f] — *Sur certaines limites relatives aux polynômes de Lagrange et aux ensembles fermés*, Bulletin de l'Académie Polonaise des Sc. et des Lettres, Serie A (1933), str. 281-289.

[4g] — *Sur une suite de fonctions liée aux ensembles plans fermés*, Annales de la Soc. Pol. de Math. 13 (1934), str. 53-54.

[4h] — *Problèmes*, Annales de la Soc. Pol. de Math. 17 (1938), str. 130.

[5] R. Leitner, *Sur une propriété des ensembles plans de diamètre transfini nul*, Annales de la Soc. Pol. de Math. 23 (1934), str. 183-189.

[6] J. Górski, *Sur un problème de F. Leja*, Annales de la Soc. Pol. de Math. 25 (1953), str. 273-278.

Ф. Лья (Краков)

ШИРИНА И ЭКСТРЕМАЛЬНЫЕ ТОЧКИ МНОЖЕСТВА

РЕЗЮМЕ

Пусть $\omega(p, q)$ непрерывная функция пар точек p и q произвольного метрического пространства, удовлетворяющая для каждой пары точек p и q условия

$$\omega(p, q) \geq 0, \quad \omega(p, q) = 0, \quad \omega(p, q) = \omega(q, p),$$

E — компактное множество точек данного пространства и $p^{(n)}$ — система $n+1$ точек $p_0, p_1, \dots, p_n$ множества E . Обозначим через $V_n(E)$ максимум произведения

$$V(p^{(n)}) = \prod_{0 \leq i < k \leq n} \omega(p_i, p_k),$$

когда системы $p^{(n)}$ изменяются в множестве E , и пусть

$$(1) \quad q^{(n)} = \{q_0, q_1, \dots, q_n\}$$

система точек множества E , при которой $V(q^{(n)}) = V_n(E)$. Доказываем, что последовательность

$$[V_n(E)]^{2^{n(n+1)}} \quad (n=1, 2, \dots)$$

стремится к конечному пределу $V(E, \omega)$.

Величину $V(E, \omega)$ называем *шириной* множества E , а систему (1) n -ой системой *экстремальных точек* множества относительно определяющей функции $\omega(p, q)$. Ширина множества является обобщением трансфинитного диаметра Фекете.

Приводим некоторые общие свойства ширины множества и примеры применения ширины и экстремальных точек множества к классическому анализу. В частности эти понятия позволяют например построить простым способом функцию Грина произвольной области и функцию конформно отображающую область на круг и оценить область сходимости ряда однородных полиномов

$$\sum_0^{\infty} P_n(x, y), \quad P_n(x, y) = a_{n0} x^n + a_{n-1,1} x^{n-1} y + \dots + a_{0n} y^n,$$

члены которого ограничены в некотором множестве.

В заключении приводим 5 нерешенных проблем из этой области.

F. LEJA (Kraków)

SPAN AND EXTREMAL POINTS OF A SET

S U M M A R Y

Let $\omega(p, q)$ be a continuous function of pairs of points p and q of an arbitrary metric space, satisfying for each pair of points p and q the conditions

$$\omega(p, q) \geq 0, \quad \omega(p, q) = 0, \quad \omega(p, q) = \omega(q, p),$$

E — compact set of points of the given space and $p^{(n)}$ — a system of $n+1$ points $p_0, p_1, \dots, p_n$ of the set E . Let us denote by $V_n(E)$ the maximum of the product

$$V(p^{(n)}) = \prod_{0 \leq i < k \leq n} \omega(p_i, p_k),$$

if the system $p^{(n)}$ changes in the set E , and let

$$(1) \quad q^{(n)} = \{q_0, q_1, \dots, q_n\}$$

be such a system of points of the set E that $V(q^{(n)}) = V_n(E)$. We prove that the sequence

$$[V_n(E)]^{2^{n(n+1)}} \quad (n = 1, 2, \dots),$$

tends to a finite limit $v(E, \omega)$.

The quantity $v(E, \omega)$ is called the *span* of the set E , and the system (1) — the n -th system of *extremal points* of the set with respect to the generating function $\omega(p, q)$. The span of a set is a generalization of the transfinite diameter of M. Fekete.

The author gives certain general properties of the span of a set and examples of the application of the span and extremal points of a set in classical analysis. In particular, these notions make it possible, for example, to construct in a simple way the Green function of an arbitrary region and the function mapping the region into a circle, and to estimate the convergence region of the series of homogeneous polynomials

$$\sum_0^{\infty} P_n(x, y), \quad P_n(x, y) = a_{n0}x^n + a_{n-1,1}x^{n-1}y + \dots + a_{0n}y^n,$$

whose terms are bounded in a certain set.

At the end of the paper five problems in this field are presented for solution.